

УДК 177.7

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i32.1027>

В. В. Лях

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4683-0838>доктор філософських наук, професор,
зав. відділу історії зарубіжної філософії
Інституту філософії НАН України**КОНЦЕПТ СВОБОДИ В ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМІ Ж.-П. САРТРА: ЗМІНА ОНТОЛОГІЧНИХ ПІДСТАВ**

У вітчизняному філософському просторі поняття свободи у Сартра розглядається на основі його ранніх праць – «Буття і Ніщо» й «Екзистенціалізм – це гуманізм», у яких свобода тлумачиться як онтологічна підстава людського існування. Зокрема, в останньому підрозділі свого фундаментального твору «Буття і Ніщо» Сартр під красномовною назвою «Моральні перспективи» поставив питання про можливість побудови моралі на підґрунті тієї онтології, що була ним розкрита на більше ніж 800 сторінках тексту книги. Основні концепти цієї онтології: свобода становить найістотнішу характеристику людського існування, яка полягає у свободі вибору. Вибір є екзистенційним, доленосним, а не раціонально обґрунтованим. У процесі вибору людина має дослухатися до свого глибинного ества. Лише перебуваючи у лоні справжньої екзистенції, людина спроможна «вибирати добро».

Звичайно, як зазначав Сартр, «онтологія не може сама сформулювати моральних приписів, проте вона дає нам змогу побачити, якою буде етика, котра візьме на себе відповідальність, зіткнувшись із *людською-реальністю в ситуації*» [4, с. 843]. Нова етика мала на меті розкрити *ідеальне* значення всіх можливих позицій людини, оскільки остання є буттям, через яке у світ приходять цінності. І завершальна фраза цього твору: «Ім ми і присвяtimo свою наступну працю» [4, с. 846] звучить як обіцянка розробити нову етику, де моральні зобов'язання виходять за межі альтруїзму й егоїзму, котра долає обмеження утилітаристської та соціально зумовленої етики. Втім, очікувана праця так і не з'явилася.

Деяке абрис цієї нової етики можна знайти у невеличкому творі «Екзистенціалізм – це гуманізм» (1946), у якому йшлося про новий гуманізм і відповідно, про засади нової моралі. Так само, як і в попередній роботі, тут наголошувалося на тому, що свобода постає «як підґрунтя усіх цінностей». На думку Сартра, не існує цінностей а priori. Загальну мораль не можна пристосувати до кожного окремого випадку. Тому людина має постійно творити моральні цінності, так само, як митець створює витвір мистецтва. «Спільним між мистецтвом і мораллю є те, що в обох випадках ми маємо творчість і винахідливість. Ми не

можемо вирішити а priori, що потрібно робити» [1, с. 66], – писав Сартр. Отже, тут поступово вимальовуються суттєві риси нової моралі, побудованої на принципі життєвого самоконструювання, у процесі якого людина сама себе вибудовує. Тобто нова мораль постає як певний спосіб життя або як мистецтво бути автентичним.

Відомо, що головним наміром екзистенціалізму була спроба знайти глибинну інтенціональність людського буття («фундаментальний проєкт»). Зрештою, ознакою справжнього людського буття є постійний вихід людини за певні межі (так зване трансцендування). Звідси заклики прислуховуватися до «внутрішнього голосу», а не до рацію, намагатися діяти спонтанно, згідно із внутрішньою інтенцією. Здійснений таким чином вибір набуває ознак позитивної цінності. «Вибір того чи іншого означає водночас утвердження цінності того, що ми вибираємо, оскільки ми в жодному разі не можемо вибрати зло» [1, с. 32], – писав Сартр. Більше того, наш індивідуальний вибір набуває статусу загальнозначимого для всіх. Це вибір, здійснений за покликом життя, а тому він не може суперечити автентичному вибору, який здійснюють інші люди.

Однак протягом наступних десяти років задекларований системний виклад принципів нової моралі так і не з'явився. Лише у 1983 р. вже після смерті філософа, завдяки його прийомній доньці Арлет Елькаїм-Сартр, були видані підготовчі матеріали до цієї першої етики. Вони були написані у 1947–1948 рр. і вийшли друком під назвою «Зошити з етики» обсягом понад 600 сторінок тексту.

Аналізуючи позицію Сартра, представлену ним у «Зошитах з етики», слід зазначити, що у них він намагався використати основні концепти попередньої онтології, хоча маємо і певний розвиток або уточнення попередніх тез. Зокрема, у «Зошитах з етики» знаходимо декілька заяв, котрі визначають позицію Сартра щодо основоположних засад його етики. Передусім моральність – це постійне преображення людини. Це постійна творчість, що нагадує творчість у сфері мистецтва. Оскільки немає цінностей, заданих априорно, то саме людина постає творцем усіх цінностей. Справжній вибір відбувається на основі дорефлексивного cogito. Так, на його думку, «єдиною основою

морального життя має бути спонтанність, тобто безпосередність, нерелексивність» [3, с. 12]. Сартр відмежовується від попередньої моралі, яка ґрунтувалася на уявленні про сталу природу людини та фіксованих приписах моралі. Нова мораль – це постійний пошук відповідей на запитання. Це при тому, що готових відповідей не існує: «Відповіді не є даними. Зовсім не існує відповідей: їх треба не знайти, а винайти і бажати їх» [3, с. 464]. Те саме стосується і людини: «Отже, необхідно бажати людину. Не відкрити її, а винайти її» [3, с. 23].

Як і у праці «Буття і Ніщо», Сартр тут протиставляє спонтанність і розрахунок, плинність і сталість, визначений порядок і творчість. Мораль, котра спирається на порядок, визначеність, для нього неприйнятна. «Не існує моралі порядку, – заявляв він, – бо порядок є радше відчуженням моралі... Свято, одкровення, перманентна революція, великодушність, творчість – ось момент людини. Повсякденність, Порядок, Повторення, Відчуження – ось момент Іншого, ніж людина» [3, с. 430]. Так само, як і в попередній роботі, він закликає до звільнення від «духу серйозності», оскільки «дух серйозності – це добровільне відчуження, тобто підкорення якійсь абстракції, яка виправдовує: думка, що людина – це несуттєве, а абстракція – суттєве» [3, с. 66]. Те саме стосується обов'язку: скрізь, де йдеться про зобов'язання, маємо якийсь варіант гноблення. Навіть мета, щойно вона нав'язується колективом, стає чимось суттєвим, а особистість – несуттєвим. Справжні відносини з'являються лише тоді, коли ми звільняємося, коли ми покінчимо з «духом серйозності» та сприйматимемо те, що особистість є власною метою у формі «екстазу і дарування».

Ця ж логіка простежується, коли Сартр говорить про абсолютну мету, про «місто цілей» (*la cité des fins*) у кантівському розумінні, тобто місце, де люди один для одного завжди є метою, а не засобом, однак і в цьому випадку він застерігає від того, щоб уявляти собі «місто цілей» як реалізований ідеал. Оскільки людина – це постійний вихід за межі, тобто творчість, свобода, то «ніщо не є більш далеким від міста цілей, ніж реалізоване місто цілей» [3, с. 177]. На його думку, реалізоване місто цілей призводить до утвердження тоталітаризму. Людство завжди відкрите для творчого розвитку, а отже, ніколи не може ставити собі цілі у вигляді певного ідеального стану. Більше того, той, хто прагне зробити зі своєї свободи або свободи інших самоціль, із необхідністю її субстанціалізує, а отже, вона втрачає статус справжньої свободи. Останню слід розуміти лише як трансценденцію, тобто постійний рух до чогось іншого.

Сартр вказував на своєрідну дилему Моралі: якщо мета вже дана, то вона стає фактом і буттям, а не цінністю; якщо ж мета не дана, тоді вона стає безпричинною, даровою, до певної міри довільною

(*carprice*). Отже, будучи вільною, людина ставить під питання ціль як щось дане і конкретне. Зрештою, це одна з характеристик свободи: ставити під питання світ, що існує.

Звідси виникає проблема: яким чином узгодити наше прагнення до загальної (інтегральної) людяності з конкретними вимогами повсякденної реальності. Тобто Сартр відчував необхідність пов'язати мораль зі становищем людини у світі, де діють певні детермінації та залежності. Отже, мораль має бути конкретною, тобто синтезом універсального й історично зумовленого. На думку Сартра, хоча преображення людини є індивідуальною і суб'єктивною дією, воно також залежить від історичних обставин, у яких присутні й інші люди. Воно передбачає зміну всіх: «Мораль є можливою, лише якщо усі є моральними» [3, с. 16].

Тобто у «Зошитах» з'являється нова конкретизація розуміння свободи людини. Якщо у праці «Буття і Ніщо» свобода стосувалася людини взагалі (зрештою, це була абстрактна й ізольована від суспільства людина), то у «Зошитах» вже постає тема дитинства, розвитку людини, її соціалізації тощо. Оскільки дитина перебуває у певній залежності від батьків, дорослих, оточуючих, то це постає як своєрідна проблема. Насамперед дитина залежна від батьків, котрі виховують її таким чином, щоб вона підготовлена до життя у світі дорослих. Батьки мають певним чином потурбуватися про те, щоб діти засвоїли певні настанови. Для цього використовуються як насилля, так і посилення на авторитет або успадковані звичаї. Зрештою, це дає підставу Сартру стверджувати: «Дитина спочатку є об'єктом» [3, с. 22]. Він вказує на різне становище людини у процесі її становлення: коли вона ще дитина, то вона є об'єктом і підлягає виправданню, будучи дорослою, вона є суб'єктом і не має виправдання за свій вибір. Утім, перехід людини до власної суб'єктності не такий простий: вона може звикнути до своїх об'єктивностей, більше того – вона вже зрослася з ними. І саме це перешкоджає людині усвідомити свою свободу та здійснити справжній вільний вибір.

Висувалися різні припущення щодо пояснення того, чому вчасно не з'явилася обіцяна книга. Втім, із появою у 1960 р. першого тому «Критики діалектичного розуму» стало зрозуміло, що Сартр припинив роботу над створенням етики індивідуальної свободи та почав працювати над іншим її варіантом. Сам філософ зазначав, що він рухався від абстрактної, ідеалістичної першої етики до реалістичної, матеріалістичної другої.

Дійсно, у роботі «Проблеми методу» маємо вже інше визначення людини як предмету дослідження екзистенціалізму. Тепер це «окрема людина у соціальному полі, всередині свого класу, серед колективних об'єктів та інших окремих людей, це відчужений, уречевлений, містифікований

індивід, такий, яким його зробили розподіл праці й експлуатація, але який бореться з відчуженням за допомогою хибних інструментів і, всупереч усьому, терпляче просувається вперед» [2, с. 85–86]. Тобто це не людина взагалі, а людина конкретна, занурена у соціальний контекст, залежна від певних детермінацій. І хоча вона все ще наділена онтологічною свободою або свободою вибору, однак не все у цьому світі залежить від неї, оскільки на неї впливають соціальні обставини, у неї відсутні справжні інструменти для визволення, вона не здатна до кінця усвідомити своє становище.

У попередніх працях Сартр усю відповідальність за правильний вибір покладав на окрему (ба більше – ізольовану) людину, мотивуючи це тим, що кожен на дорефлексивному рівні володіє здатністю реалізовувати свою первісну онтологічну свободу і, отже, несе повну відповідальність за здійснений чи не здійснений доленосний вибір (соціум може лише заважати цьому, формувати у людини хибні установки). Тобто саме від людини залежить, чи здійснює вона вибір належного типу, чи вона сліпо підкоряється соціально визначеним вимогам і настановам і перебуває у полоні несправжнього існування.

На відміну від цієї настанови першої етики, у період із середини 50-х рр. Сартр починає більш детально досліджувати залежність людини від соціального, перебування її у різних колективних серіях, її практико-інертне існування. Він припускає, що деякі люди насамперед пригноблені та містифіковані, можуть не знати про свою свободу, і їм не так вже й легко усвідомити свою спроможність здійснювати вільний вибір. У цей період він звертається до філософії марксизму, вважаючи, що «марксизм уявляється сьогодні єдино можливою антропологією, яка повинна бути одночасно історичною та структурною» [2, с. 107]. Водночас Сартр критикує тогочасний марксизм за його відірваність від життя, який практично перетворився на чисте теоретизування, і саме тому йому не вистачає екзистенціального виміру. Натомість «самі поняття, що використовуються у марксистському дослідженні для опису нашого історичного суспільства – «експлуатація», «відчуження», «фетишизація», «уречевлення» тощо, – це якраз ті, які безпосереднім чином відсилають до екзистенціальних структур» [2, с. 107].

Тобто, з одного боку, значення марксистської теорії він вбачав саме у тому, що вона вказує шлях до визволення, до подолання відчуження, але водночас, на його думку, ця теорія перебуває у склеротичному стані, оскільки вона втратила зв'язок із конкретними реаліями. У ній загальне домінує над частковим, партикулярним, одиничним (зрештою, має місце своєрідний терор загального, який проявлявся й у реальній практиці діяльності марксистів, коли заради загальної ідеї можна було принести в жертву життя окремих людей).

Саме через це Сартр стверджував, що марксизм потребує включення екзистенціалізму до свого лона. У цьому контексті він згадував підхід Маркса до аналізу буття людини як «сходження від абстрактного до конкретного». Тобто слід рухатися від загальних понять на зразок «населення», «класи», «групи» до конкретної людини, котра перебуває у конкретній ситуації, але й цього замало. Сартр вважав, що слід також застосовувати екзистенціальний психоаналіз, який досліджував би людину, починаючи з її дитинства. На його думку, лише психоаналіз здатний дослідити поведінку дитини, певний тип якої нав'язують їй дорослі, схилиючи до певних соціальних ролей і формуючи певне світосприйняття. Лише він дозволяє досягнути людину в усій її цілісності, враховуючи як теперішні обставини життя, так і дитячі психічні травми та впливи навколишнього середовища [2, с. 46].

Проте, як зауважував автор, «сьогоденні марксистські опікуються лише дорослими: читаючи їх, можна подумати, що ми народжуємося у віці, коли отримуємо свою першу зарплату; вони забули своє власне дитинство, і все відбувається так, мовби люди відчують своє відчуження й уречевлення *передусім у своїй власній праці*, тоді як кожен його переживає *передусім*, як дитина, *у праці своїх батьків*» [2, с. 47]. Саме через це марксистки не можуть перейти від загальних і абстрактних визначень щодо людини до особливих рис окремого індивіда. Тобто загальний погляд на історичні події та чинники детермінації, хоч і вказує на можливий напрям розвитку суспільства, не дозволяє зрозуміти специфіку кожного історичного епізоду та роль конкретної людини.

На думку Сартра, послідовники Маркса занадто зосередилися на тезі про те, що соціально-економічні умови *формують* людину, і не звернули увагу на його ж твердження про те, що люди також *створять* історію. Зокрема, він писав: «Якби хтось захотів би показати усю складність марксистської думки, то слід було би сказати, що людина у період експлуатації є *одночасно* продуктом свого власного продукту й історичним діячем, який у жодному разі не може вважатися продуктом. Ця суперечність не є застиглою, її слід ухопити у русі тієї самої *практики*» [2, с. 61]. Практика тут розуміється як перехід від об'єктивного до об'єктивного через інтеріоризацію. Відповідно суб'єктивне постає як необхідний момент об'єктивного процесу. «Щоб стати реальними умовами *практики*, матеріальні умови, що скеровують людські відносини, повинні переживатися у частковості часткових ситуацій» [2, с. 66].

Тут важливу роль відіграє поняття «проекту», яке характеризується як певна «спрямованість на...» («*elan vers...*»). Сартр наголошував на тому, що «людина визначає себе своїм проектом. Це матеріальне буття постійно перевершує умову, яка

його зробила; воно девуалює і детермінує свою ситуацію, трансцендуючи її для того, щоб об'єктивуватися через працю, дію, або жест. Проект не слід плутати з волею, яка є абстрактною сутністю, хоча за певних обставин він може набувати вольової форми. Це постійне продукування самого себе працею та *практикою* і є нашою власною структурою» [2, с. 95]. Отже, це постійний вихід за межі себе *в напрямі до...* Саме це трансцендування Сартр називав екзистенцією, або свободою, або вибором. Це – екзистенція, тому що за відсутності субстанційної основи людина постає тим буттям, яке постійно перевершує ситуацію. Це свобода, тому що людина діє в умовах невизначеності. Це вибір, тому що цей порив до об'єктивації у різних людей набуває різних форм, оскільки кожен із нас має своє поле можливостей, із яких ми мусимо вибирати. Отже, суб'єктивне утримує у собі об'єктивне, яке воно заперечує і перевершує у напрямі до якоїсь нової об'єктивності, а ця нова об'єктивність як *об'єктивація* екстеріоризує внутрішнє проекту як об'єктивовану суб'єктивність.

Проте, як зазначав Сартр, існує й інша сторона цього процесу. Зазвичай, оскільки людина живе у суспільстві, котре нав'язує кожному зі своїх членів певну працю, певне відношення до продукту праці та певні виробничі відносини, то маємо, як деякий доконаний факт, певні детермінації особистості. Будучи втягнута у цю систему детермінацій, людина змушена виконувати зовнішні приписи, а отже, відтворювати ті обставини, які сприяють її відчуженню. Звідси начебто випливає деяка приреченість людини на одвічне перебування у системі відчужених стосунків, однак Сартр вважав, що залишається місце і для екзистенціальної сфери буття людини, а саме: сингулярність людини, унікальність обставин, наявність суперечливих тенденцій, дія різних сил, непрозорість ситуації тощо. «Ми відмовляємося, – писав він, – сплутувати відчужену людину з якоюсь річчю, а відчуження з фізичними законами, які керують зовнішніми зумовностями. Ми стверджуємо специфічність людської дії, котра пронизує соціальне середовище, зберігаючи усі ці детермінації, і котра трансформує світ на основі цих умов. Для нас людина характеризується передусім перевершенням якоїсь ситуації, через те, що вона здатна робити з того, що зробили з неї, навіть якщо вона ніколи не усвідомлює себе у своїй об'єктивації. Саме це перевершення ми знаходимо у корені людського і передусім у потребі...» [2, с. 63].

Звернення Сартра до поняття «потреби» є досить показовим для його другої етики. Якщо у першій етиці наголошувалося на деякій довільності вибору (спонтанності як ознаці правильності вибору), то у працях пізнього періоду філософ намагався знайти обґрунтування для вибору того чи іншого проекту. І оскільки тут вже визнається

вплив зовнішніх детермінацій, то не можна не звернути увагу на потреби, які визначають існування будь-якого живого організму. Тобто потреби не є лише нестачею, вони постають як спонукальна сила. У людини Сартр виокремлював таку потребу, як стати *повноцінною людиною*. Можна сказати, що, на його думку, ця потреба присутня в усіх людських діяннях, навіть у тих, які пов'язані з відчуженням. Тобто відчуження може змінювати *результати* дії, але не її глибинну реальність, адже, оскільки людина – це буття, яке постійно перевершує наявні обставини, то у цьому рухові практики людина виходить за межі наявної ситуації та поступово (за словами Сартра – «терпляче») просувається вперед у напрямку до справжньої людяності.

Отже, можна побачити як подібність між позицією, викладеною у роботі «Екзистенціалізм – це гуманізм», так і відмінність щодо розуміння людини, представленого у творі «Проблеми методу». Зокрема, в останньому, як і в попередньому творі, людина так само є проектом, вона так само діє без опори, вона приречена на свободу вибору, але у працях 50-х рр. вже враховується соціальна детермінація, належність людини до певних соціальних груп, конкретні умови її існування. Якщо раніше людина за будь-яких умов мала протистояти соціальному впливу, то тепер Сартр визнає деформуючу силу цього впливу, силу обставин і відсутність у людини належних засобів для спротиву, хоча все ж існує й можливість боротьби проти фетишизації й уречевлення.

Відповідно, маємо певну відмінність між настановами першої та другої етики. Раніше Сартр усю відповідальність за правильний вибір покладав на окрему (так би мовити ізольовану) людину, тобто, на його думку, кожен на дорефлексивному рівні володіє здатністю реалізовувати свою первісну онтологічну свободу і, отже, несе повну відповідальність за здійснений чи не здійснений доленосний вибір (соціум може лише заважати цьому, формувати у людини хибні установки). Саме від конкретної людини залежить, чи здійснює вона вибір належного типу або ж вона сліпо підкоряється соціально визначеним вимогам і настановам.

На відміну від цієї настанови першої етики, починаючи з 50-х рр. Сартр починає більш детально досліджувати залежність людини від соціального, перебування її у різних колективних серіях, її практико-інертне існування. У цей період він припускає, що деякі люди, насамперед пригноблені та містифіковані, можуть не знати про свою свободу, і їм не так вже й легко усвідомити свою спроможність здійснювати вільний вибір. Тому в «Критиці діалектичного розуму» він наголошує на впливові інших людей на особисте самопізнання та визнає, що існують різні рівні прозорості в особистому самоусвідомленні.

Отже, у другій етиці змінюється як мета етики (на відміну від попередньої мети – преображення через реалізацію онтологічної свободи, метою другої етики стає інтегральна людяність, яка відповідно реалізується історично та соціально), так і способи її досягнення. Сартр визнає, що тільки з допомогою інших і лише поступово люди матимуть силу та спроможність здійснити морально визначену мету – інтегральну людяність. Шлях першої етики – це шлях подвижників, людей, сильних духом. Друга етика пропонує поступову еволюцію гуманістичного вибору людства.

Література

1. Sartre, Jean-Paul. *L'existentialisme est un humanisme*. Paris : Gallimard, 1996. 120 p.
2. Sartre, Jean-Paul. *Critique de la raison dialectique*. T. 1. Paris : Gallimard, 1960. 760 p.
3. Sartre, Jean-Paul. *Cahiers pour une morale*. Paris : Gallimard, 1983. 612 p.
4. Сартр Ж.-П. Буття і Ніщо. Нарис феноменологічної онтології / пер. з франц. В. Лях, П. Тарашук. Київ : Основи, 2001. 855 с.

Анотація

Лях В. В. Концепт свободи в екзистенціалізмі Ж.-П.Сартра: зміна онтологічних підстав. – Стаття.

У статті розглядається еволюція поняття свободи у Сартра від його ранніх праць («Буття і Ніщо» й «Екзистенціалізм – це гуманізм») до праць із соціально-онтологічним виміром («Проблема методу», «Критика діалектичного розуму»). Доведено, що починаючи із 50-х рр. Сартр починає більш детально досліджувати залежність людини від соціального, перебування її у різних колективних серіях, її практико-інертне існування. У цей період він припускає, що деякі люди, насамперед пригноблені та містифіковані, можуть не знати про свою свободу, і їм не так вже й легко усвідомити свою спроможність здійснювати вільний вибір. Тому в «Критиці діалектичного розуму» він наголошує на впливові інших людей на особисте самопізнання та визнає, що існують різні рівні прозорості в особистому самоусвідомленні.

Дослідник вказував на наявність певної колізії, у якій перебуває людина: з одного боку, вона змушена відтворювати обставини, які фіксують її відчуження, а з іншого – вона має долати ці обставини, оскільки у неї закладений внутрішній імпульс до преображення. Сартр наголошував на тому, що у людині присутня докорінна потреба стати повноцінною людиною. Отже, оскільки людина – це буття, котре постійно перевершує наявні обставини, то в цьому руху практики людина виходить за межі наявної ситуації та поступово просувається вперед у напрямку до справжньої людяності.

Можна констатувати, що у працях останнього періоду Сартр намагався побудувати другу етику, яка у деяких аспектах радикально відмінна від першої. Зокрема, тоді у його творчості відбувся перехід від індивідуалістичної позиції до колективістської, і він вже радить людям об'єднуватися заради спільної мети – інтегральної людяності. Отже, якщо у першій

етиці наголошувалося на абсолютній свободі індивіда та його відповідальності за вибір чи невибір (і цей вибір зумовлений онтологічно), то метою другої етики стає інтегральна людяність, котра має реалізовуватися не лише онтологічно, а й історично та соціально. Ми мусимо допомагати іншим у досягненні їхнього самоздійснення, бо наше власне самоздійснення залежить від тих, хто також працює над досягненням цієї спільної мети.

Ключові слова: свобода, екзистенція, екзистенціалізм, Ж.-П. Сартр, мораль, етика, творчість, відчуження, людяність, онтологічні засади.

Summary

Liakh V. V. The concept of freedom in the existentialism of J.-P. Sartre: changing the ontological basis. – Article.

The article examines the evolution of Sartre's concept of freedom from his early works (*Being and Nothingness* and *Existentialism is Humanism*) to the works with a socio-ontological dimension (*The Problem of Method*, *Critique of the Dialectical Reason*). It has been proved that starting from the 50's Sartre began to study in more detail the dependence of a person on the social, his or her stay in various collective series, his or her practically inert existence. During this period, he suggests that some people, especially the oppressed and mystified, may not be aware of their freedom, and it is not so easy for them to realize their ability to make free choices. Therefore, in *The Critique of the Dialectical Reason*, he emphasizes the influence of other people on personal self-knowledge and acknowledges that there are different levels of transparency in personal self-awareness.

The researcher pointed to the existence of a certain collision in which a person is. On the one hand, he or she is forced to reproduce own circumstances, which implies estrangement, and on the other hand, he or she overcomes the circumstances owing to the inherent internal impulse to transformation. Sartre emphasized that there is a fundamental need for a person to become full-fledged. Thus, it is a person who surpasses the circumstances, which means, in the unfolding practice, that the person goes beyond the existing situation and continues to move forward towards the real humanistic self.

It can be stated that in the works of the last period Sartre tried to build a second ethic, which in some aspects is radically different from the first. In particular, at this time in his works there was a transition from individualistic to collectivist position, and he is already advising people to unite for a common goal that is integral humanity. Thus, if the first ethic emphasized the absolute freedom of the individual and his responsibility for choice or non-choice (and this choice is determined ontologically), the goal of the second ethics is integral humanity, which must be realized not only ontologically but also historically and socially. We must help others to achieve their self-realization, because our own self-realization depends on those who also work to achieve this common goal.

Key words: freedom, existents, existentialism, J.-P. Sartre, morality, ethics, creativity, estrangement, humanity, ontological principles.